

Інгеборга Габріель

РІЗНІ ГІДНОСТІ?

ЯК НЕПОРОЗУМІННЯ ВПЛИВАЮТЬ НА ЦЕРКОВНУ ПОЛІТИКУ

Назва поточної сесії («Одне християнське розуміння людської гідності?») явно ставить під сумнів наявність лише одного християнського розуміння людської гідності. Інакше кажучи, вона вказує на те, що церкви, зокрема західні та східні, можуть розуміти і справді розуміють «гідність» по-різному.

У своїй доповіді я доводитиму, що ця розбіжність у розумінні гідності базується на непорозумінні, яке легко прояснити і з етичного, і з богословського погляду, що часто наводять як основу церковних аргументів. Оскільки ця дискусія, яка вже триває певний час, відіграє значну роль не лише для церковних а й для політичних публічних позицій, і також, здається, має певну екуменічну важливість, таке прояснення може допомогти пом'якшити конфлікти на всіх трьох зазначених рівнях: церковному, політичному та екуменічному. Хоча висловлений далі аргумент здається чітким, потрібно реалістично заявити, що може бути зовсім нелегко розв'язати розбіжності, вже вкорінені на політичному та церковному рівні впродовж останніх десятиліть, оскільки ці розбіжності вже стали основою церковного самоусвідомлення, яке принаймні до певної

міри визначає позиціонування різних церков у суспільстві та політиці. Іншими словами, вони стали маркерами ідентичності, які є складовою різних християнських світоглядів у контексті сучасної доби, тож розглядати їх, можливо, слід не лише на рівні богословських та філософських аргументів, а й на значно ширшому рівні — у реаліях сучасної доби¹.

У чудовому вступі до проповіді, прочитаній Сергієм Булгаковим 1934 року, він порівнює сучасну dobu зі сфінксом². Сфінкс має чудове людське обличчя, обличчя жінки, а її тіло є людським спереду і тваринним ззаду. Отже, сучасна доба у чомусь є людською, людяною, а з іншого боку — брутальною, нелюдською. Іншими словами, вона є вкрай амбівалентною. Ймовірно, ми всі з цим погодимося. Відомо, що містична істота — сфінкс перед античними Фівами розпитувала всіх перехожих і пожирала тих, хто не давав їй правильної відповіді. Отже, ми можемо сказати — і саме про це йдеться Булгакову, — що кожного, хто не відповідає на питання сучасної доби, а також кожну церкву, яка не турбується питаннями сучасної доби, поглине секуляризація. Я переконана, що цей брак відповідей є значно важливішою причиною секуляризації, ніж зло та негативні сторони сучасності. Я також хочу наголосити,

---

¹ Докладніше див.: Ingeborg Gabriel, «Political Theology under the conditions of modernity: A catholic perspective», in: Ingeborg Gabriel / Kristina Stoeckl / Aristotle Papanikolaou (Hrsg.), *Political Theologies in Orthodox Christianity. Common Challenges — Divergent Positions* (T & T Clark: London 2017), pp. 55–74.

² Sergej Bulgakov, *Social Teaching in Modern Russian Orthodox Theology* (Seabury-Western Theological Seminary: Evanston 1934), p. 10.

що права людини безумовно належать до людської частини сфінкса — тобто, сучасності. Звісно, ми можемо це обговорити, але зворотна сторона сучасності, її брутальна сторона, містить інші явища — такі, як тоталітаризм і прогресизм.

Я представлю свій аргумент за три кроки:

1. Євромайдан чи «Революція гідності» — яке розуміння гідності?
2. Боротьба за гідність: між мораллю, правами людини та політикою.
3. Чому церкви розійшлися в поглядах на це питання і що можна з цим зробити. Це буде найдовша й найрозлогіша частина мого виступу.

Крок 1. Революція гідності — яке розуміння гідності?

Оскільки ми зібралися тут, щоб відзначити і навіть відсвяткувати п'яту річницю революції на Майдані у Києві, названої «Революція гідності», це слово тут у Києві має конкретний контекст, який надає йому особливого значення. Водночас, це значення пов'язане з іншими контекстами, а також правовими документами, філософськими та богословськими дебатами. Зокрема, як наголошує у своїй преамбулі Загальна декларація прав людини 1948 року (торік ми святкували її сімдесятиріччя), термін «гідність» є центральним для міжнародного правового регулювання прав людини, створеного після Другої світової війни, і досвіду тоталітарних режимів нацизму та сталінізму.

Декларація починається зі слів, які варто процитувати цілком, бо саме цей та подальші документи міжнародного права надихнули Революцію гідності:

Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру; і

беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей; і

беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення...»³

Схожа теза міститься у першій статті німецької Конституції: *Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Gewalt* («Гідність людини невід'ємна. Поважати і захищати її є обов'язком всякої державної влади»).

Немає сумнівів, що українська Революція гідності орієнтувалася саме на це правове визначення гідності. Люди на Майдані протестували, обстоюючи права людини, зокрема свободу, соціальні права, верховенство

---

³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

права та зміну політичного режиму відповідно до міжнародного права та правових засад Європейського Союзу. (Варто згадати, що схожі події відбувалися у 2011–2012 роках в арабському світі — так звана «арабська весна» — де також звучало гасло «гідності»).

Звідси можна вивести, що в теперішньому міжнародному та європейському контексті «гідність» має цілком особливе значення, яке охоплює рівність усіх перед законом, свободу слова, свободу релігії, свободу зібрань тощо — тобто, класичну свободу та права участі, як про них сказано в міжнародних та європейських правових документах.

Це не виключає ролі локального контексту — зокрема, української ситуації. Як зазначав американо-єврейський філософ Майкл Вальцер, коли ми бачимо на телеекрані демонстрантів у Китаї або Чехословаччині чи будь-якій іншій країні з плакатами, на яких написано «справедливість» чи «свобода» (а до цього цілком можна було б додати і «гідність»), ми загалом знаємо, чого хочуть досягти ці люди й чому вони наважуються взяти участь у цих демонстраціях, хоча це може коштувати їм життя. Втім, не будучи на їхньому місці, ми лише частково розумітимемо їхні політичні вимоги й навряд чи зможемо відповісти на запитання, як ці вимоги можна реалізувати політично⁴. Отже, в українському прикладі демонстранти бажали покласти край корумпованому олігархічному правлінню, зменшити російський вплив і приєднатися до Європейського Союзу (але, в дусі мого прикладу, потрібно додати: це лише

---

⁴ Michael Walzer, *Thick and Thin. Moral Argument at Home and Abroad* (University of Notre Dame Press: Notre Dame 1994), p. 1.

погляд спостерігача, до якого деякі з присутніх у цій аудиторії, можливо, захочуть додати інші мотиви).

Втім, гідність у цьому контексті явно означала гідність громадян країни, які повстали проти утисків, за свободу для себе та своїх дітей, правовим виразом чого були конституційні права, базовані на правах людини. Гідність тут є засадничою категорією, яка корениться в ідеї сучасного ліберального політичного ладу, що спирається на права людини й набуває форми ефективної демократії.

Крок 2. Боротьба за людську гідність: між мораллю, правами людини та політикою

Минуло п'ять років, і зараз ми допитливо вивчаємо успіх Революції гідності. Це й не могло бути інакше. Як показала Ханна Арендт у своїй чудовій розвідці «Свобода бути вільним»⁵, опублікованій невдовзі по її смерті, успіх і наслідки революції (тут вона порівнює Американську та Французьку революції 1776 і 1789 років) залежать від чинників історичного та соціального контексту, а також від людської моралі, якою та була у відповідний час. Арендт у цьому тексті наголошує на матеріальних умовах, запевняючи, що бідність мас у Франції, на противагу Сполученим Штатам Америки, призвела до масштабного післяреволюційного насильства. Втім, є також інші чинники, дієвість яких залежить від того, які політичні лідери

---

⁵ Hannah Arendt, «The Freedom to be free». In: *Thinking without a Banister: Essays in Understanding*, vol. 11 (Schocken Books New York 2018).

очолили народний рух, наскільки вони були політично зрілими, яким був рівень дореволюційних репресій у країні, якими були освіченість мас та економічна ситуація. Усе це відіграє вирішальну роль стосовно успіху чи невдачі революції.

Отже, моральні настанови та практики окремих громадян відіграють вирішальну роль і є основною передумовою формування ефективного уряду відповідно до конституції після завершенні революції. Політична філософія обговорювала це від самого свого народження. У «Політеї» Платона — першій розвідці про різні форми врядування у західній філософії — конкретну форму врядування (тиранія, демократія, олігархія, тимократія, аристократія) визначає саме моральний стан громадян, причому їхня моральність поступово змінюється (цікаво, що Платон вбачає у синів інші моральні настанови порівняно з їхніми батьками!). Аристотель підтримує цю тезу Платона: основою доброго та справедливого полісу є добрий і добродесний громадянин. Ця лінія думки продовжується донині в католицькому соціальному вченні, а також у сучасній республіканській моральній філософії (тоді як напрям думок Канта, розвинутий іншими політичними мислителями, є більшою мірою соціо-технічним і раціоналістичним).

Як це стосується ідеї гідності? Правові засади, які я стисло окреслила на початку, і засади міжнародного устрою виходять із універсалістської ідеї гідності як істотної властивості кожної людини. Її фізичну та ментальну цілісність не можна кривдити свавіллям й утисками з боку політичних дівців та державних організацій — а отже, в державі мають бути засновані на правах людини конституційні та інші закони, які

зобов'язують політичні органи діяти відповідно й мають підтримку незалежної судової системи. Друга ідея гідності є моральною: люди мають гідно діяти як моральні дієвці, бо це є засадою чи підґрунтям конституційного ладу. У цьому сенсі гідність є також моральним поняттям.

Розглянувши ці два розуміння гідності, ми з очевидністю бачимо, що немає сенсу відокремлювати правовий вимір гідності від морального, бо на практиці вони доповнюють одне одного. У модерній політичній думці, зокрема в Кантовій традиції, є схильність чітко розділяти те й інше, щоб у такий спосіб підсилити свободу. Тут я не можу говорити про це докладніше. Втім, соціальні дослідження, а також довготривалі традиції католицького соціального вчення показують, що для доброї держави потрібне і те, і те. Це розуміння поділяє і здоровий глузд. Як висловився британський письменник міжвоєнного періоду Клайв Льюїс, гарний флот потребує кораблів у гарному стані⁶. Висловлюючи це з огляду на тематику теперішньої конференції: гідність на рівні політичного та правового ладу можливо ефективно реалізувати лише за наявності поширеної доброї моралі народу, тобто гідної та шляхетної поведінки значної кількості членів суспільства та політиків. Еліти (або, словами Макса Вебера, *Trägerschichten*, тобто «опорні прошарки») відіграють тут важливу роль. Значна частина сьогоднішніх політичних хвороб пов'язана із цим браком моральності політичних еліт, і також народу, який віддає перевагу популістським гаслам перед

---

⁶ C. S. Lewis, *Mere Christianity* (San Francisco 2000 (Original 1952)), p. 71.

серйозною політичною працею. Тому в сучасному суспільстві закон і мораль є взаємозалежними: закони можуть сприяти моральним настановам, а моральні настанови впливають, особливо у демократіях, на закони, які ухвалює законодавча влада. Візьмімо приклад корупції: якщо інституція є корумпованою, це неможливо усунути лише суворими правовими засобами. Має відбутися також зміна поведінки, позаяк в іншому разі індивіди знайдуть нові способи здобувати собі гроші, а закон завжди відставатиме. Також, якщо корупція є настільки поширеною, що в ній беруть участь багато людей, з нею буде важко боротися, бо така боротьба зустрине надто потужний опір. Те саме стосується силових органів, тощо. Неможливо поставити за кожним полісменом іншого полісмена-наглядача з метою контролю.

Крок 3. Чому церкви розійшлися в поглядах на це питання та що можна із цим зробити.

Немає потреби повторювати тут історію питання. Деякі документи православних церков, зокрема РПЦ, наголошують на моральному вимірі гідності, дедалі більше протиставляючи його виміру прав людини. Втім, це означає, що всі люди не можуть мати рівної гідності, оскільки вони є моральними та грішними істотами, які в житті керуються радше відмінними моральними стандартами. Вочевидь, це стосується всіх нас. Втім, це лише опосередковано стосується правового розуміння гідності, яка за визначенням належить всім людям, що мешкають у державі, й передбачає, що їх не можна кривдити свавільними політичними засобами, як,

наприклад, тортури та ув'язнення, брак свободи зібрань та свободи поглядів, тощо. Ми можемо — і насправді маємо — обговорити питання про те, яка форма врядування є найкращою для людей, які завжди можуть помилятися й у цьому сенсі є грішними⁷. Можлива відповідь на це запитання (яку надавали всі богослови та філософи, схильні до песимістичного погляду на людську природу, як, зокрема, Томас Гоббс) полягає в тому, що надмір свободи підштовхує людей до боротьби одне з одним, а отже, людям потрібні суворіші покарання за неморальну, у цьому прикладі здебільшого насильницьку, поведінку. Проте обговорення цих тем у різних церквах зосереджується на доволі обмеженій кількості переступів, переважно у царині сексуальної етики (гомосексуальність, одностатеві шлюби, аборти, злочини на сексуальному ґрунті, а також права батьків та жінок). Звісно, ми погоджуємося, що гідна поведінка *in sexualibus* є складовою гідного поведіння загалом. Втім, як я доводила деінде, поставити цю поведінку в центр християнської моралі чи навіть християнських цінностей здається невиправданим кроком: вона ніколи не посідала центрального місця в Біблії та традиції, де центром уваги є радше справедливість правових процедур (Старий Завіт), справедливість і відсутність насильства у щоденній взаємодії людей (Новий Завіт). Таким чином, нова ідея «християнських цінностей» радше є частиною нової правої політичної ідеології, яка радше

---

⁷ Ми представили широкий спектр православних позицій із цього питання у: Kristina Stoeckl, Ingeborg Gabriel, Aristotle Papanikolaou (Hrsg.), *Political Theologies in Orthodox Christianity. Common Challenges — Divergent Postions* (T & T Clark: London 2017).

зосереджується на оцих пекучих питаннях культурних війн, ніж на всеосяжній ідеї біблійної та традиційної етики, позаяк ця ідеологія схильна нехтувати важливішими нормами, цінностями та чеснотами, які насправді є центральними для християнської моралі та особистої гідності — як-от миролюбність, миротворчість, допомога бідним, тощо.

Одним з вузлових пунктів цих дискусій є обговорена тут відмінність між людською гідністю як правовим і як моральним поняттям. Гадаю, я чітко висловила тезу, що ці поняття є взаємозалежними та доповнюють одне одного. Дискусію підігрує радше проблема співвідношення прав людини і традиційних цінностей; вона ж породжує екуменічні розриви. Головний аргумент виглядає дуже просто: етика (і біоетика) як головний вираз людської гідності пов'язана із сексуальністю; оскільки ми не можемо дійти згоди у цьому питанні, етика є перешкодою для християнської єдності. Але в традиційному та біблійному плані християнська етика є справді чимось набагато ширшим, тож насправді йдеться про два різних поняття гідності, які взаємно доповнюють одне одне⁸. Це з неперевершеною ясністю зазначає Тома Аквінський, великий богослов XIII століття і католицький Доктор Церкви. Людська гідність насправді охоплює три виміри (я тут не торкаюся питання есхатології). Усі люди є рівними у гідності,

---

⁸ У цьому сенсі слід поставити під сумнів так званий «Екуменізм 2.0», зосереджений на сексуальній етиці та біоетиці. Ці питання слід обговорювати в річищі християнської етики, але вона не може зосереджуватися лише на них. Пор.: «Ökumene 2.0. Zwischen Ökumene und Anti-Ökumene» in: *Religion & Gesellschaft* 46 (2018).

бо всі вони були створені за образом Божим. Це гідність відповідно до творіння. Люди в перебігу свого життя мають бути перетворені власними діями та Божою благодаттю. Це перетворення передбачає динамічний моральний розвиток, у перебігу якого люди (включно з християнами) не є рівними. Це схоже на те, що православні традиції називають *обоженням*. Нарешті, довершеного вигляду людська гідність набуде лише після завершенні життя, коли ми, як сподіваємося, досягнемо нашої повної людської досконалості як індивіди⁹.

Поняття людської гідності у цих різноманітних формах становить і підґрунтя, і найвищий принцип католицького соціального вчення. Тут його завжди розуміють у цих вимірах, які, відтак, не слід протиставляти одне одному. Богословські вчення всіх церков завжди наголошували на тому, що християни повинні вести гідне, тобто моральне життя, дотримуючись Христових заповідей і являючи яскравий приклад для своїх співгромадян. Втім, християнське богослов'я також завжди наголошувало на тому, що люди є рівними в гідності, бо створені Богом і за Його образом. Натомість ідея про перетворення цього поняття рівності на права є модернішою: вона зародилася у пізній іспанській схоластиці XV–XVI століть та у філософії Просвітництва, які сформували основу сучасного ліберального політичного ладу¹⁰.

---

⁹ Thomas von Aquin, *Summa theologica*, vollständige deutschlateinische Ausgabe, Gemeinschaftsverlag: Regensburg 1933–1961, I, q. 93, a. 4.

¹⁰ Докладніше див.: Ingeborg G. Gabriel, *Ethik des Politischen. Grundlagen — Prinzipien — Konkretionen* (Echter: Würzburg 2020), особливо глави 2 и 3.

Дискусія про різні поняття гідності може бути то-
посом церковної політики, але ці поняття не можна
протиставляти одне одному на підставі християнської
віри та/чи християнського богослов'я.

Дякую вам за увагу.